

I. V. Strazhnikova,
doctor of pedagogical science, professor
of department of pedagogics
named in honour of Bohdan Stuparyk
PNU named in honour of Vasyl
Stefanyk, *Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Historiography approaches to the estimation of development areas of science in the Western region of Ukraine by the modern research workers

The problem of regionalism, which is actual for Ukraine, and foremost taking into account existence of considerable divergences between the different regions of country, in particular economic, historically-cultural, geopolitical, is analysed in the article. Relatively a short period of existence of Ukraine in quality of the independent state is insufficient for forming in majority of its citizens of such sense as national unity, which would become a safety device for dezintegration processes. Coming from it, a historiography process is examined as an integral objective process of development of scientific cognition, which an accumulation and perfection of historical knowledges is during. In research considerable descendent material from history of education, characterized maintenance, forms, methods educational-educate to the process in the different types of educational establishments which functioned in Ukraine

Keywords: *historiography, regionalizm, research, Ukraine, component, pedagogical science, scientific approaches.*

УДК:371+37.018.42(477)«1943/1958»(045)

DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2018-1-53-60>

В. А. Столяр,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри природничо-математичних дисциплін
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії,
м. Хмельницький, Україна

**Організація педагогічного процесу у
вечірніх загальноосвітніх школах України (1943–1958)**

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз організації педагогічного процесу у вечірніх загальноосвітніх школах України (1943–1958).

Ключові слова: *педагогічний процес, вечірня загальноосвітня школа.*

Постановка проблеми. Вивчення організації педагогічного процесу у вечірніх загальноосвітніх школах України в 1943–1958 рр. допоможе проаналізувати та оцінити здобутки українських освітян того часу,

ознайомитися зі формами, методами, засобами навчання і виховання. Історичний підхід дає змогу розглянути закономірності, етапи, соціально-економічні, політичні та педагогічні чинники розвитку педагогічного процесу у вечірніх загальноосвітніх школах України.

Аналіз досліджень і публікацій. Основні аспекти організації педагогічного процесу у вечірніх загальноосвітніх школах України висвітлено в науково-педагогічних дослідженнях С. Вершловського, І. Дронова, Г. Кучеренко, В. Онушкіна, Л. Сігаєвої, Е. Тонконової, В. Чепелева, Л. Шинкаренка та ін.

Мета статті. Метою статті є історико-педагогічний аналіз організації педагогічного процесу у вечірніх загальноосвітніх школах України (1943–1958 рр.).

Виклад основного матеріалу. Відбудова народного господарства та відновлення загальноосвітньої школи на території областей республіки відбувалися після визволення їх від німецько-фашистських загарбників у 1943–1944 рр. Такій роботі сприяли прийнята 27 лютого 1943 р. спільна постанова РНК УРСР і ЦК КП(б) У «Про відновлення роботи шкіл в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів» [7, с. 340–341] та постанова РНК УРСР від 28 вересня 1943 р. «Про відновлення роботи шкіл УРСР у 1943/44 н. р. на території, визволеній від німецьких окупантів» [8]. Саме ці рішення визначили заходи, які сприяли відродженню шкіл.

Для надання підліткам, які були зайняті на виробництві, можливості продовжити освіту без відриву від виробництва постанова РНК СРСР від 15 липня 1943 р. зобов'язала Раднаркоми союзних республік відкрити до 1 жовтня 1943 р. мережу вечірніх загальноосвітніх шкіл робітничої молоді [10, с. 32–33]. Прийнято також постанову від 6 липня 1944 р. про організацію відкриття до 1 листопада 1944 р. вечірніх шкіл сільської молоді [10, с. 33–34], в якій зобов'язували нарком освіти забезпечити повсякденне керівництво за школами підлітків, комплектування шкіл кваліфікованими кадрами, постачання підручниками, навчальними посібниками нарівні з середніми школами та створити необхідні умови для відвідування підлітками навчальних занять [10].

Законом про четверту п'ятирічку (1946–1950) передбачалося створення шкіл робітничої та сільської молоді для забезпечення навчання молоді, яка бажала підвищувати рівень освіти. З 1945 р. по 1950 р. кількість шкіл збільшилася з 2042 до 4906 тис., а учнів у них з 101,5 до 291,8 тис. Таким чином, кількість вечірніх шкіл зросла в 2,4 раза, а учнів у них – у 2,87 [3].

У школах робітничої молоді з 1943 р. навчалися підлітки та молодь, які працювали на підприємствах. У повоєнні роки склад учнів помітно змінився, навчатися приходили як молоді, так і дорослі, оскільки для роботи на

виробництві їм були необхідні загальні й технічні знання. З 1943 р. до 1958 р. навчання дорослих здійснювалося за навчальними програмами та підручниками масових шкіл, що призводило до певних проблем у їх роботі [5, с. 93–94]. Зміст та методика викладу навчального матеріалу орієнтували вчителя на дитяче середовище, без урахування вікових особливостей, життєвого та виробничого досвіду дорослих учнів.

У 1953 р. Міністерству освіти РСФСР доручено розробити для шкіл робітничої молоді навчальні програми з урахуванням віку учнів та особливостей навчання без відриву від виробництва. Відповідно Головне управління шкіл міністерства і сектор шкіл робітничої і сільської молоді Інституту методів навчання АПН РСФСР розробили нові програми для V–VII класів з російської мови, літературного читання, математики, хімії, біології, фізики; для V–X класів з іноземної мови та для VI–IX класів з креслення. Розроблені навчальні програми були запроваджені лише з 1958/59 н. р. [5, с. 94].

Упродовж наступних років кількість шкіл зросла і контингент учнів поступово змінювався. У 1957 р. в збірнику наказів і розпоряджень Міністерства освіти УРСР надруковано вказівки щодо порядку прийому учнів до шкіл робітничої і сільської молоді УРСР, де зазначалося, що до шкіл робітничої та сільської молоді приймаються особи чоловічої та жіночої статі віком від 15 років та старші, які працюють на підприємствах, транспорті, в установах та організаціях, колгоспах, радгоспах, машинно-транспортних станціях, а також інваліди війни та праці. До шкіл робітничої та сільської молоді приймалися: учні ремісничих училищ та профтехшкіл за наявності письмового дозволу директора відповідного училища; до початкових шкіл – особи, які за своїм віком не підлягали обов'язковому навчанню у відповідних класах масових шкіл; на загальних підставах – домашні господарки; особи, які не працюють за станом здоров'я; по догляду за малими дітьми та хворими; демобілізовані з Радянської Армії. Прийом учнів проводився до всіх класів початкових, семирічних і середніх шкіл робітничої та сільської молоді як доукомплектування існуючих класів, так і до новоорганізованих [1, с. 21].

У 1958 р. ЦК КПРС і Радою Міністрів розроблено програму подальшого розвитку системи народної освіти та прийнято Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» [6]. Перебудова народної освіти за законом має забезпечити активну роль загальноосвітньої школи в підготовці всебічно освічених людей, які глибоко знають відповідні галузі науки і техніки, спеціалістів для промисловості, сільського господарства і будівництва. Вечірня система освіти повинна будуватися так, щоб люди, займаючись корисною працею в суспільстві, у

вільний від роботи час мали за бажанням можливість здобути середню спеціальну освіту, підвищувати кваліфікацію.

Навчальні програми шкіл робітничої молоді, склалися на основі програм масових шкіл, проте мали свої особливості. У програмах враховувалися відповідність вікових особливостей учнів навчальному плану, необхідність збереження загального рівня знань з предметів, обсяг наукових понять, які були обов'язковими для засвоєння учнями середніх шкіл. Нові навчальні програми відрізнялися від попередніх за змістом. Так, з навчальних курсів були вилучені другорядні питання та внесені необхідні доповнення, враховувалися інтереси та потреби молодих робітників, які поєднували навчання з працею на виробництві. Навчальні програми з математики, хімії, креслення пропонували широко використовувати конкретний виробничий матеріал, який допоможе вирішити завдання політехнічної підготовки учнів та сприятиме підвищенню продуктивності їх праці [5, с. 27].

Відповідно до навчальних програм був переглянутий і затверджений Міністерством освіти УРСР початковий план. У навчальному плані для середньої школи робітничої молоді на 1958/59 н. р. подавалася тижнева кількість годин з кожного предмета окремо. У VII–X класах, де учні вивчають різні іноземні мови, створювалися окремі підгрупи для вивчення тієї або іншої іноземної мови (у кількості не менш як 8 учнів) [5, с. 6–7].

Навчальний план передбачав вивчення: ботаніки – у другому півріччі V класу та першому і другому півріччях VI класу, зоології – у першому півріччі VII класу; стародавньої історії до Риму – у першому півріччі V класу, історії Риму і раннього середньовіччя – у другому півріччі VI класу, історії середніх віків – у першому півріччі VII класу; новітньої історії – в курсі історії СРСР у X класі; Конституції СРСР – у X класі в курсі історії СРСР; астрономії – в курсі фізики X класу; у VIII–X класах українська і російська мови залишалися як предмет [2, с. 6–7]. Навчальний план 1958/59 р., у перший рік перебудови школи став планом перехідного періоду.

Проекти нових навчальних планів і програм протягом двох років апробувалися в школах. Автори зробили спроби внести необхідні поправки, враховуючи критичні зауваження та побажання учителів, оскільки вважалося, що програми перевантажені непотрібними деталями, а основне їх завдання – надати не тільки повну середню освіту, а й удосконалити професійну освіту, щоб підготувати кваліфікованих працівників, проте це їм не вдалося в повному обсязі [5, с. 28]. Запровадження навчальних програм для шкіл робітничої молоді та змінений навчальний план передбачали створення спеціальних підручників. Школи робітничої молоді використовували підручники масових шкіл, однак вони не відповідали новим програмам та кількості годин у

навчальному плані, а також індивідуальним і віковим особливостям учнів. Такий стан справ потребував від суспільства докорінних змін у системі народної освіти.

У практиці роботи вечірньої загальноосвітньої школи у досліджуваний період використовувалися такі структурні форми навчання, як традиційний урок, виробничі екскурсії, урок з переважанням різних видів самостійної роботи, лабораторні та практичні заняття та ін.

Основною організаційною формою навчання у вечірніх школах був урок. У практиці вечірньої школи застосовувалися такі типи уроків, як комбінований урок, уроки з вивчення нового матеріалу, повторювально-узагальнюючі та ін. Учителі здебільшого застосовували комбінований урок, оскільки він найбільш відповідав специфіці навчання вечірніх шкіл: невеликої кількості годин, відведених на вивчення навчальних предметів, та необхідності відводити достатньо годин на вивчення нового матеріалу на уроці.

Важливе значення у підвищенні загальноосвітніх і професійно-технічних знань відігравали виробничі екскурсії. Практика роботи шкіл підтвердила доцільність організації екскурсій на різні виробництва, де учні ознайомлювалися з будовою і дією різних машин, організацією виробництва, працею робітників, колгоспників, механізаторів та ін. [4, с. 50].

Важливе освітнє і виховне значення в навчанні учнів вечірньої школи мали лабораторні та практичні заняття, які на виробництві та на місцевості сприяли більш повному та глибокому засвоєнню навчального предмета, критичній оцінці фактів та явищ, свідомому опануванню наукових знань та формуванню в учнів конкретних уявлень про об'єкти та явища [4, с. 25].

Лабораторні та практичні заняття здійснювалися в спеціальних (фізичних, хімічних, біологічних) кабінетах школи, на виробництві (у лабораторіях заводів, фабрик, рудниках, у майстернях ремонтно-технічних станцій), на місцевості, шкільній навчально-дослідній ділянці тощо [4, с. 26].

Дослідження підтверджує, що вчителі у вечірніх школах мали можливість використовувати різні типи уроків, навчаючи учнів творчо працювати, досліджувати, робити узагальнюючі висновки.

Важливою складовою навчального процесу був виклад програмного матеріалу вчителем, під час якого учні ознайомлювалися з новими фактами, явищами, поняттями, систематизували здобуті раніше знання, вміння та навички. Протягом тривалого часу важливе місце в педагогічній діяльності вчителів шкіл робітничої і сільської молоді посідав лекційний метод. Пояснювалося це тим, що навчальні плани вечірніх шкіл були ущільнені в часі, а лекційний метод вважався найбільш економним. Такий метод роботи, як розповідь найчастіше застосовували під час стислого повідомлення, коли

виникала потреба акцентувати увагу учнів на фактах, подіях та явищах [9, с. 33–37].

У вивченні питань теоретичного характеру зверталися до методу пояснення. За допомогою цього методу розкривали внутрішні зв'язки та закономірності того чи іншого явища, процесу, з'ясовували їх значення, обґрунтовували висновки, давали оцінку подіям, робили узагальнення. Бесіда використовувалась здебільшого на уроках історії та літератури, під час яких необхідно було розглядати теоретичний матеріал, осмислювати явища, узагальнювати вже відомі факти, робити правильні висновки [9, с. 39].

До методу демонстрації та ілюстрування вдавалися переважно у процесі вивчення нового й складного для учнів матеріалу. Цей метод передбачав використання навчальної карти і художньої картини, схем і таблиць, спостереження природи й проведення дослідів, перегляд діафільмів, діапозитивів, телепередач тощо. Педагоги також застосовували такий метод, як самостійна робота учнів. За допомогою цього методу вони вчили учнів самостійно опанувувати знання та вміло застосовувати їх у практичній діяльності [9, с. 41].

У 1943–1958 рр. більшість вчителів працювали за сумісництвом у вечірніх школах, тому методи навчальної роботи масової школи часто механічно переносилися у вечірні школи без урахування специфічних особливостей учнів.

В кінці 50-х рр. ХХ ст. розпочався новий етап у розвитку педагогічного процесу вечірніх шкіл. Цьому сприяв Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Відповідно до закону в школах робітничої та сільської молоді було запроваджено одинадцятирічний термін навчання – трирічна школа на базі восьмирічки; здійснювалась реорганізація мережі навчальних закладів, розпочалась робота над розробкою нових навчальних планів та програм, нових положень для всіх типів шкіл, створення нових підручників. У процесі навчально-виховної роботи школа повинна була надавати учням основи загальноосвітніх та політехнічних знань, здійснювати моральне, фізичне, естетичне виховання [6, с. 2–9]. Такі зміни сприяли підвищенню якості педагогічного процесу вечірньої школи.

Таким чином, 1943–1958 рр. були періодом відновлення роботи вечірніх шкіл на території УРСР, визволеній від німецьких окупантів. Збільшилась мережа вечірніх шкіл. У 1953 р. Міністерство освіти РСФСР розробило для шкіл робітничої молоді навчальні програми з урахуванням віку учнів та особливостей навчання без відриву від виробництва. Проте розроблені навчальні програми були запроваджені вперше лише з 1958/59 н. р.

У практиці роботи вечірньої школи в досліджуваний період використовувалися такі структурні форми навчання, як традиційний урок, виробничі екскурсії, урок з переважанням різних видів самостійної роботи, лабораторні та практичні заняття та ін. Протягом багатьох років важливе місце в педагогічній діяльності вчителів посідали словесні методи навчання, оскільки вони вважалися найбільш ущільнені у часі. Організовувалась також робота з формування в учнів умінь застосовувати знання у виробничих умовах. На уроках рідко використовувались технічні засоби, недооцінювалися лабораторні та практичні заняття. Це пояснюється тим що більшість учителів працювали за сумісництвом у вечірніх школах, тому методи навчальної роботи масової школи часто механічно переносилися у вечірні школи. Така ситуація вимагала від суспільства докорінних змін у системі народної освіти. Саме з прийняттям в 1958 р. Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» розпочався новий період у розвитку педагогічного процесу робітничої та сільської молоді.

Висновки та перспективи розвитку проблеми. Історико-педагогічний аналіз організації педагогічного процесу у вечірніх загальноосвітніх школах України свідчить, що вечірня школа була однією з ланок у системі безперервної освіти, забезпечувала реальну можливість усім бажаючим здобути загальну середню освіту, створювала основу для подальшої освіти та самоосвіти, професійної підготовки та підвищення кваліфікації, підвищення загальної культури.

Перспективою подальших розвідок є історико-педагогічний аналіз організації педагогічного процесу у вечірніх школах України в інші періоди розвитку закладів вечірньої загальноосвітньої школи.

Список використаних джерел

1. Вказівки про порядок прийому учнів до шкіл робітничої і сільської молоді Української РСР // Зб. наказів та розпорядж. М-ва освіти Укр. РСР. – 1957. – № 23. – С. 21–23.
2. Навчальний план школи робітничої молоді з українською мовою навчання на 1958/59 навчальний рік // Зб. наказів та розпорядж. М-ва освіти Укр. РСР. – 1958. – № 19. – С. 6–7.
3. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР : стат. зб. / [відп. за вип. Л. Я. Нікітіна]. – Київ : Статистика, 1973. – 316 с.
4. Наумченко І. Л. Підвищення якості навчання працюючої молоді / І. Л. Наумченко. – Київ : Рад. шк., 1961. – 140 с.
5. Новые программы для школ рабочей молодежи // Вечерняя сред. шк. – 1958. – № 3. – С. 93–94.
6. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР : Закон СРСР від 24.12.1958 р. // Зб. наказів та розпорядж. М-ва освіти Укр. РСР. – 1959. – № 8. – С. 2–14.
7. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны, 1941–1945 : док. и материалы : в 3 т. Т. 2. Украинская ССР в период коренного перелома в ходе Великой

Отечественной войны (19 ноября 1942 – конец 1943) / [сост.: В. И. Немятый, К. М. Архипенко, Н. А. Буцько и др.]. – Киев : Наук. думка, 1985. – 510 с.

8. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. : в 3 т. Т. 3. Советская Украина в завершающий период Великой Отечественной войны (1944– 1945 гг.) / [авт.: Н. А. Буцько, Н. М. Власов, П. И. Денисенко и др.]. – Киев : Политиздат, 1975. – 461 с.

9. Цвікальська Г. О. Активізація навчального процесу в школах робітничої сільської молоді / Г. О. Цвікальська. – Київ : Рад. шк., 1962. – 88 с.

10. Чепелев В. І. Працюючій молоді – середню освіту / В. І. Чепелев. – Київ : Рад. шк., 1960. – 38 с.

V. A. Stoliar,

PhD, associate professor,

assistant professor of the department of
natural-mathematical disciplines

Khmelnyskyi Humanitarian-

Pedagogical Academy,

Khmelnyskyi, Ukraine

Organization of the Pedagogical Process in the Evening Secondary Schools of Ukraine (1943-1958)

In the article the historical-pedagogical analysis of organization of the pedagogical process in the evening secondary schools of Ukraine (1943-1958) has been realized.

Keywords: *pedagogical process, evening secondary school.*

УДК 373.3/5.016:811.161.1]:930(477)"1945/1991"

<https://doi.org/10.32405/2663-5739-2018-1-60-68>

С. О. Кутова,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри української мови та

літератури Хмельницької гуманітарно-

педагогічної академії,

м. Хмельницький, Україна

Історіографічний аспект дослідження проблеми української мови як навчальної дисципліни в історії розвитку основної школи в Україні (1945–1991)

У статті здійснено історіографічний аналіз дослідження проблеми української мови як навчальної дисципліни в історії розвитку основної школи в Україні (1945–1991). Виокремлено чотири тематичних блоки в розробці проблеми: перший – вивчення української мови в контексті історико- педагогічних досліджень, історії освіти та педагогічної думки; другий – проблема української мови як навчальної дисципліни в контексті дослідження методики української мови та літератури; третій – українська мова як навчальна дисципліна в контексті розгляду історії української мови та питання